

Ion JABINSCHI

PICTURA MURALĂ — ARTĂ A DURABILITĂȚII

MURAL PAINTING — AN ART OF DURABILITY

The article emphasizes the tradition of mural painting as a field of artistic durability in time. The author points out the Moldovan medieval mural painting, well-known and appreciated in the world, outlines the dimensions of this art in Moldova's history, giving preference to its use in painting the places of worship in the Republic of Moldova. He also evidences its priorities in the context of other techniques for decorating churches.

În această perioadă de tranziție, când vechiul sistem de valori este înlocuit cu altul, bineînțeles că și artiștii plastici, inclusiv cei tineri, participă la crearea și afirmarea noului sistem valoric. Tranziția cumulează incertitudini, riscuri, ritmuri efemere, și deși lucrurile trecătoare par să marcheze timpul nostru, trebuie să observăm că obiectivele spre care este îndreptată societatea sunt cele ale durabilității în timp.

Reforma socială este orientată spre dezvoltarea durabilității societății noastre, ceea ce presupune alegerea unor programe și a unor tehnologii care, aplicate consecutiv, ar organiza procesele, inclusiv cel artistic, încât ele să asigure coerență și rezistență în timp, iar în final să susțină valorile importante.

Unul dintre domeniile artei plastice de semnificativă durabilitate în timp este pictura murală. Înainte de-a aduce mai multe argumente privind promovarea acestei arte, țin să atrag atenția că anume bisericile beneficiau și beneficiază de această artă. În contextul evaluărilor moștenirii artistice, am considerat că este necesar de a pune în evidență vechea noastră artă bisericească murală, care în evul mediu era destul de răspândită în spațiul nostru, dar acum, cu regret, se practica foarte rar.

Aici trebuie să facem o paranteză ca să argumentăm ideea că tot ce s-a făcut în numele religiei, inclusiv arta religioasă, s-a făcut contându-se pe marea rezistență în timp, pe păstrarea vechilor temeuri.

Aceste obiective ale rezistenței în timp le-au urmărit în mod special și continuă să le urmărească creatorii de artă. Abordând tema picturii murale bisericesti, unim două opțiuni: studierea tradiției și promovarea ei în contemporanietate, ambele foarte instructive în procesul pregătirii tinerilor specialiști. Pictura bisericească din spațiul cultural al Moldovei istorice văzută ca o tradiție de ansamblu a fost puțin studiată în comparație cu realizările ei artistice de mare performanță. Cercetarea temei este importantă și din motivul că în ultimele decenii în Republica Moldova au fost redeschise peste 337 lăcașuri de cult, închise în anii '60 ai secolului al XX-lea și alte 187 au fost construite din nou (1). Această revenire a comunităților la credința tradițională a solicitat pictorilor o angajare substanțială în pictarea sau repictarea bisericilor, fapt ce i-a prins nepregătiți. Încercările artiștilor plastici de a însuși din mers tradiția picturii bisericesti, pictând realmente edificiile de cult, în multe cazuri nu s-au finalizat cu lucrări reușite. Astfel, s-au înfăptuit lucrări costisitoare, de durată, dar prea puține dintre ele fac față cerințelor și, mai ales, tradițiilor locale. Ceea ce este un rezultat firesc. Pictura bisericească întotdeauna a fost arta celor inițiați, celor chemați. Nici în perioada interbelică n-au existat prea mulți pictori-zugravi de biserici. Cu atât mai mult, după jumătate de secol de întrerupere a procesului, la sfârșitul anilor '80 când a început procesul revenirii la tradițiile religioase, puțini dintre ei erau capabili să picteze biserici.

Există suficiente mărturii care demonstrează că pictura murală bisericească a fost frecvent utilizată în întreg spațiul Moldovei istorice. Unele mostre au ajuns până în zilele noastre mai mult sau mai puțin integru păstrate, precum sunt bisericile medievale din secolele XV-XVIII, cunoscute în lumea întreagă. La ele ne vom referi pentru a pune în valoare stilul moldovenesc devenit parte importantă a patrimoniului cultural mondial. Concomitent, vom trece în revistă și monumentele artistice meritorii din spațiul pruto-nistrean, încât să cuprindem principalele manifestări ale acestei arte.

Vasile Drăguț, unul dintre principalii autori ai cercetării în domeniu, a calificat secolul XV- începutul secolului al XVII-lea drept perioadă de glorie a picturii murale medievale din Moldova, distingând patru mari domnii care au perpetuat această artă: domnia lui Ștefan cel Mare

(1457—1504), a lui Petru Rareș (1527—1538; 1541—1546), cea a lui Alexandru Lăpușneanu (1552—1561; 1563—1568) și a familiei Movileștilor care a avut mai mulți reprezentanți la domnie.

Ștefan cel Mare a ctitorit aproape 30 de biserici și mănăstiri, afirmând *stilul moldovenesc în arhitectura medievală*. Având plan dreptunghiular sau tricong, iar uneori, o originală sinteză între cele două tipuri planimetrice, monumentele reprezintă o compoziție volumetrică de mare expresivitate, amintind de programul spațial al celor mai reușite tradiții bizantine, nuanțate în realizarea decorului cu referințe la arhitectura gotică. În completarea și desăvârșirea ordinii arhitectonice vine pictura murală, impunându-se ca artă principală. La acea vreme picturile constituiau un fel de „biblie a analfabeților“, „biblie a săracilor“. Picturile trebuiau „să vorbească clar“ celor care nu știau să citească. Pictura murală din Moldova, spre deosebire de cea bizantină interesată de pitoresc, teatral și decorativism, prefera *solemnitatea gravă a viziunii, rigoarea compozițională, caldele armonii cromatice* (2). Bisericile din Pătrăuți și Milișăuți (1487) anunță constituirea *școlii artistice moldovenești din epoca lui Ștefan cel Mare* care mizează pe dezvoltarea tradițiilor artistice locale. Biserica Sf. Gheorghe a fostei mănăstiri de la Voroneț, Biserica Sfântul Nicolae din Bălinești, și Biserica Sfântul Nicolae din Popăuți Botoșani dezvoltă principiile artistice moldovenești axate pe rigoarea compozițională și monumentalitate.

Opera lui Ștefan cel Mare a fost continuată de feciorul său — Petru Rareș — cu alte mănăstiri renumite: Probota, Humor și Moldovița, înfrumusețând și înzestrând ctitoriile tatălui său de la Dobrovăț și Hârlău. Prin noile biserici erau continuate principiile definitorii ale artei moldovenești, acomodând la ea programe artistice noi. La pictura murală interioară se adăugă pictura exterioară cunoscută istoricește și altor popoare din Peninsula Balcanică, dar și din Italia, Franța, Elveția, Germania. Prin această dimensionare a picturii, arta bisericească din Moldova își fixează noi repere evolutive, confirmându-și totodată tradițiile stabile. Căci în alte țări picturile exterioare nu acoperă în întregime fațadele monumentelor ca în Moldova și nu reprezintă un program coerent. De regulă, acesta cuprinde scena *Judecata de Apoi* (Probota, Mănăstirea de la Humor, Biserica din Arbore, Biserica Mănăstirii din Voroneț, etc.). Bisericile din Moldova trebuiau să respecte imaginea bisericii universale, însă analizând programele lor pictate se va observa că mult mai frecvent este reprezentat Iadul, decât Raiul. Acest decalaj

este îndreptățit de un stereotip propriu societăților medievale, de a opera în reglementarea comportamentului credincioșilor mai mult cu exemplul pedepsei, interdicției, decât cu cel al explicației sau încurajării exemplului benefic, precum este cel al Raiului. Din aceleași considerente, credem noi, zugravii medievali au accentuat scenele Iadului, făcându-le mult mai nuanțate decât cele ale Raiului.

Andre Grabar, cunoscut bizantolog a apreciat mult pictura murală din Moldova. El precizează: „Văzută de la exterior, fiecare biserică este o încântătoare piesă de decor, care se cere admirată în mediul său de verde și alb — verdele pașiștei din care se înalță biserica, albul incintei și al construcțiilor monastice care formează un cadru dreptunghiular în jurul său. Dar, în același timp, aceste fațade pictate, cu ale lor figuri și cu scenele lor, sunt asemenea unei cărți ilustrate deschisă la toate paginile sale“ (3). Din cele 12 biserici cu picturi interioare și exterioare din nordul Moldovei au fost incluse în patrimoniul cultural universal protejat de UNESCO cele din: Pătrăuți, Moldovița, Arbore, Voroneț, Suceava, la care se adaugă cea din Humor, fapt ce confirmă valoarea lor de unicitate în contextul european. Ele continuă să impresioneze prin ingeniozitatea îmbinării formelor arhitecturale și programelor iconografice, sobrietatea scenelor, prospețimea formelor obținute din simbioza tradiției bizantine cu cea locală și prin expresivitatea coloritului.

Este important să ne referim în acest context și la tradiția picturii murale din spațiul pruto-nistrean. Așa cum s-a precizat și în literatura de specialitate, doar un singur monument reprezentativ al acestei arte — *Biserica Adormirii Maicii Domnului* din Căușeni — s-a păstrat până în zilele noastre. La valorile ei s-au referit mai mulți autori: V. Florea, Ioan Neaga, Vasili Kurdinovski, Ștefan Ciobanu, Kir Dm. Rodnin, Vasile Drăguț, Emil Dragnev și cel mai constant dintre toți — Constantin I. Ciobanu. Acesta, în lucrarea *Biserica Adormirii Maicii Domnului* din Căușeni, relatează următoarele: „Probabil, nicăieri pe teritoriul Republicii Moldova nu s-au conjugat atât de intim într-un monument de arhitectură jocul imaginației și faptele autentice, legendele și datele documentare. Și în ultimă instanță, pe teritoriul dintre Prut și Nistru nu s-au cristalizat atât de vădit însemnele trecutului, în dimensiunile lui umane, ca în picturile murale ale acestui sfânt locaș“ (4).

Chiar dacă singurul monument al picturii murale ajuns până în zilele noastre este biserica *Adormirea Maicii Domnului* din Căușeni,

aceasta nu înseamnă că nu au fost și altele. Problema descoperirii plinătății acestui fenomen rămâne deschisă. Va trebui să luăm în considerare reminiscențele picturii murale descoperite în alte biserici — Mănăstirea Noul Neamț din Chițcani, Mănăstirea Căpriană, Mănăstirea Curchi etc., inclusiv icoanele răzlețe executate în această tehnică precum sunt, de exemplu, cele din Biserica Mănăstirii Hârbovăț.

Trebuie să amintim că în majoritatea edificiilor de pe teritoriul nostru, picturile vechi au fost repictate pe bază de ulei sau, în cel mai bun caz, în tempera. Dar, în acest proces, nu s-a ținut cont de tehnicile de păstrare și conservare a picturii murale. Unul din motivele de bază ale acestei discontinuități poate fi faptul că, până în prezent, în Republica Moldova nu a existat nici o școală în domeniul picturii murale. Acum trei ani, a fost deschisă secția *Pictură murală* pe lângă catedra *Pictură* a Facultății Arte Plastice, Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice, catedră condusă de Valeriu Jabinschi. În baza unui curriculum universitar judicios elaborat, aici se studiază tehnicile și materialele de realizare și conservare a picturii murale. Sperăm că de acum încolo vom avea specialiști în promovarea acestei arte și pe teritoriul Republicii Moldova, iar ca rezultat pictura murală va fi reabilitată, ceea ce va conduce la creșterea nivelului de reprezentare picturală și a valorii ei artistice.

Cu atât mai importante sunt diversele contribuții la temă pentru a cuprinde toate manifestările fenomenului artistic. După ce am învățat lecția timpurilor potrivnice continuității culturale, este oportun să analizăm încă odată cum încercau marile comunități de oameni să creeze, ca să reziste în timp. Tot ce a ținut de religie, a fost mereu gândit să dureze.

În conformitate cu vechea noastră tradiție, fiecare familie tânără trebuie să-și construiască o casă sau să o reconstruiască pe cea veche (moștenită). În acest mod, casele sunt refăcute permanent, pe când biserica din localitate rămâne una pentru sute de ani. În peisajul acesta schimbător al caselor de locuit, biserica rămâne constanta care unește generațiile. Lăcașul de cult se ridică pe cel mai înalt loc din împrejurime sau în centrul localităților, și ca edificiu ține verticalitatea lor. Dar, pe lângă formele arhitecturale și materialul de construcție rezistent, vechile biserici erau pictate în tehnicile picturii murale durabile.

Aici nu vom aborda studiul materialelor și tehnicilor picturii murale, ne vom opri asupra trăsăturilor ei specifice, asupra valorilor și semnificațiilor particulare, care o caracterizează și o disting de celelalte

forme de artă picturală. Cunoașterea, asimilarea și promovarea acestor valori reclamă o atenție și o pregătire specială.

Pictura murală este o artă foarte specială. Legată de zid și în consecință de arhitectură, pictura dobândește un alt statut decât atunci când este „legată“ de un obiect (5). Din punct de vedere formal, caracterul specific al picturii murale rezidă în problema inevitabilă a arhitecturii, interpătrunderea spațiului arhitectural cu cel pictural. De aceea, asocierea lor face să apară praguri formale în care fiecare tinde să-și realizeze imaginea pe un plan diferit de realitatea formală.

Limitat de dimensiunile și proporțiile planului arhitectural, pictorul își aranjează formele în aceste spații, pentru a satisface exigențele estetice, reprezentative și expresive ale ideii sale, a conceptului său. Efortul conceptului se asociază cu efortul intuiției. Generalul nu devine inteligibil decât în concret, deoarece doar pictorul iraționalizează formele individuale. Pornind de la el, se deschide exigența formelor (6).

Crearea și respectarea artei solicită o neconținută ardore a valorilor specialității. Legătura organică a picturii murale cu arhitectura reprezintă două aspecte, de altfel strâns legate de sinteza fiecărui mare stil : *iconografic* — *liturgic*, pe de o parte, și *formal*, pe de altă parte. Fiecare mare stil tinde să elaboreze un sistem propriu, care apropie elementele arhitecturale și temele iconografice, dezvoltându-i afinitățile simbolice, care, la rândul lor, sunt reprezentări ale imaginarului religios. Este important cum oamenii au vizualizat lumea divină și postexistențială, completând astfel lumea existentă.

În contextul conservării și restaurării patrimoniului cultural, este important să dispunem și de restauratori calificați. Tratând o pictură murală, restauratorul îngrijește întotdeauna numai o parte a unui ansamblu mai vast, care constituie întregul la care el va trebui să se raporteze, atât din punct de vedere estetic și istoric, cât și din punct de vedere tehnic (statica construcției și umiditatea zidurilor, eclerajul, climatul etc.). La fel de important este ca el să gândească de la început intervenția sa *prin raportare la acest întreg* ; ceea ce implică pe de-o parte o înțelegere istorică, estetică și tehnică a acestuia în calitatea sa de context indisociabil al picturii, iar pe de altă parte, o colaborare interdisciplinară cu experții în aspectele conexe ale problemei: istorici de artă sau arheologi, arhitecți sau ingineri (7).

Arta este un fenomen, un proces continuu. Într-o epocă se întâlnesc arte de vârste diferite. Și, cu cât mai multe arte alcătuiesc universul artistic al societății, cu atât mai bogată este aceasta. De aici rezultă

interesul statelor pentru tehnologiile artistice de durată și pentru restaurarea vechilor monumente de artă.

Acest fapt impune studiul tehnicilor și tehnologiilor, a materialului în care sunt executate lucrările, deoarece totul depinde de mediul înconjurător, de umiditatea aerului, etc., care sunt punctele-cheie pe care trebuie să le urmărească și să le rezolve un specialist în pictura murală. Conștientizăm că însușirea și practicarea acestei arte este un efort enorm, o mare responsabilitate. Este importantă crearea unor grupuri care s-o studieze practic. Să reușim să pictăm bisericile mai importante din teritoriu în tehnica edificiilor ce reprezintă tradițiile culturii autohtone.

Concomitent, este important să fie elaborate îndrumare, pentru cei care doresc să învețe a face pictură murală, sarcină care revine facultății, în acest mod, efortul nostru artistic, având suportul lăcașelor bisericești va rezista în timp mult mai multe secole, dar și tinerii creatori vor însuși prioritățile durabilității actului creator.

În era tehnologiilor, în ansamblul atâtor lucruri efemere, experimentale, când vine vorba de sfera sacralului, în special în ortodoxia răsăriteană, se mizează, ca și acum sute de ani, pe tehnici de durată, pe tradiție, pe valori verificate. Pictura murală din Moldova a făcut dovada unei tradiții de excepție în moștenirea națională și europeană, ea rămânând și de acum încolo miza rezistenței noastre artistice în timp.

Referințe

1. Darea de seamă a Mitropoliei Chișinăului și a Întregii Moldove (Biserica Ortodoxă din Moldova) pentru anul 2004. — P. 1.
2. Drăguț V. Pictura murală din Moldova, sec. XV-XVI. — București, 1982. — P. 22.
3. Idem, p. 48.
4. Ciobanu C. Biserica *Adormirea Maicii Domnului* din Căușeni. — Chișinău, 1997. — P.10-20.
5. Mora Paulo & Laura, Philipot Paul. Conservarea picturii murale. — București, 1986. — P. 27.
6. Fusu S. Drumul spre artă // Conferința de totalizare a muncii științifico-didactice a profesorilor pe anul 2003. — Ediția a III-a. — P. 190.
7. Mora Paulo & Laura, Philipot Paul. Op. cit. — P. 28.

Recenzent: A. Starțev, dr., conf. univ.